KÜRESEL PERSPEKTİFLE BÖLGESEL OLANA BAKMAK:

Osmanlı Kürdistanı'nın Çevre Tarihi

ZOZAN PEHLİVAN

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE HEM KURAKLIK OLAYLARININ SIKLIĞI HEM DE ETKİ GÜÇLERİ ARTMIŞTIR. 1880 EKSTREM SOĞUĞU İLE BİRLİKTE DÜŞÜNÜLDÜĞÜNDE OSMANLI KÜRDİSTANI ON BEŞ YIL GİBİ KISA BİR ZAMAN ZARFINDA DÖRT BÜYÜK İKLİMSEL KRİZİ DENEYİMLEMEK ZORUNDA KALMIŞTI. PEKİ, YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE NEREDEYSE HER DÖRT-BEŞ YILDA BİR YAŞANAN BU EKSTREM OLAYLAR NEDEN KAYNAKLANIYORDU? BUNLAR SADECE YEREL ÖLÇEKTE MEYDANA GELMİŞ TEKİL HAVA OLAYLARI MIYDI, YOKSA KÜRESEL ÖLÇEKTE YAŞANAN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN BİRER PARÇASI MIYDILAR?

Küresel çevre tarihi çalışmalarının yarım asırlık geçmişine karşılık Orta Doğu ve Osmanlı çevre tarihi çalışmalarının geçmişini oldukça yakın bir zaman dilimine tarihlendirebiliriz.[1] William Griswold'un 1993 yılında kaleme aldığı, "*Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia*" başlıklı makalesini, on altıncı yüzyıl boyunca imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde baş gösteren başıbozuk halk hareketlerinin veya bilinen adıyla Celali İsyanları'nın Küçük Buzul Çağı'nın (*Little Ice Age*) sıcaklık ve yağış düzeninde yarattığı dalgalanmanın tarım ve hayvancılıkta yol açtığı yıkımla ilişkilendirmesi, Osmanlı çevre tarihi çalışmalarının başlangıcına işaret eden önemli bir çalışmadır.[2] Faruk Tabak'ın 2008 yılında yayımlanan, *The Waning of the Mediterranean, 1550–1870: A Geohistorical Approach* (Solan Akdeniz, 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel bir Yaklaşım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010) başlıklı çalışmasını, bütünsel anlamda disiplinler arası bir perspektifle kaleme alınmış erken-modern dönem Osmanlı çevre tarihinin mihenk taşı olarak görebiliriz. Adından da anlaşıldığı üzere *Solan Akdeniz*'de Tabak, "Küçük Buzul Çağı"nın Akdeniz dünyasının sıcaklık ve yağış düzeninde yarattığı dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların Akdeniz'in bereketli alçak ovalarını nasıl verimsizleştirdiğini ve insansızlaştırdığını ustalıkla anlatıyor. Tarımsal üretim ve yerleşim düzeninde yaşanan bu değişim ve dönüşümün doğu ve batı Akdeniz dünyalarına olan uzun erimli etkilerini ve Küçük Buzul Çağı'nın bu iki bölgenin kaderini nasıl belirlediğini karşılaştırmalı bir perspektifle gözler önüne sermektedir.

Solan Akdeniz'i takip eden yıllarda Osmanlı çevre tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısında ciddi oranda bir artış oldu. Alan Mikhail'in *Nature and Empire in Ottoman Egypt* (2011) ve Sam White'ın *Climate of Rebellion* (2011) başlıklı kitapları ile Selçuk Dursun'nun "*Forest and the State: History of Forestry Admninistartion in the Ottoman Empire*" (2007) başlıklı doktora tezi ve diğer ilgili eserler Tabak'ın *Solan Akdeniz*'ini tamamlar nitelikte olan çalışmalar oldu.[3] Erken modern ve modern dönem Osmanlı çevre tarihi üzerine olan bu çalışmaların yarattığı dinamik entelektüel alan, yeni nesil tarihçilerin disiplinler arası perspektiflerle Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalarını farklı sorular ve yaklaşımlarla çalışmalarını olanaklı kıldı. Camille Cole, Chris Graiten, Faisal Husain, IIsacar A. Bolaños, Jennifer L. Derr, Michael Christopher Low, Sam Dolbee ve bu satırların yazarı; Hicaz'dan Irak'a, Mısır'dan Suriye'ye, oradan Çukurova ve Osmanlı Kürdistanı'na kadar olan coğrafyaların yaşadığı değişim ve dönüşümü bazen çevresel faktörleri dahil ederek, bazen de bu faktörleri merkeze alarak yazmaya devam ediyor.[4] Bu yazıda on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Kürdistan'ını çevresel faktörleri ve aktörleri baz alarak nasıl bir perspektifle çalıştığımı ve bu yaklaşımın bölgenin yüzyıl boyunca içinden geçtiği çok çetrefilli ve çok katmanlı olaylar zincirini anlamlandırmamıza nasıl yardımcı olduğunu anlatmaya çalışacağım. Bu anlamda okuyacağınız satırlar tarihsel bir anlatıdan ziyade metodolojik bir denemedir.

Öncelikli olarak "Osmanlı Kürdistanı" dediğimiz bölgenin coğrafik olarak neye tekabül ettiğini ve çevresel tarih perspektifinin bu çalışmanın coğrafi sınırlarını belirleme noktasında ne derece hayati olduğunu anlatmakla başlayacağım. Ben çalışmalarımda Osmanlı Kürdistanı'nı Anadolu, İran, Irak ve Güney

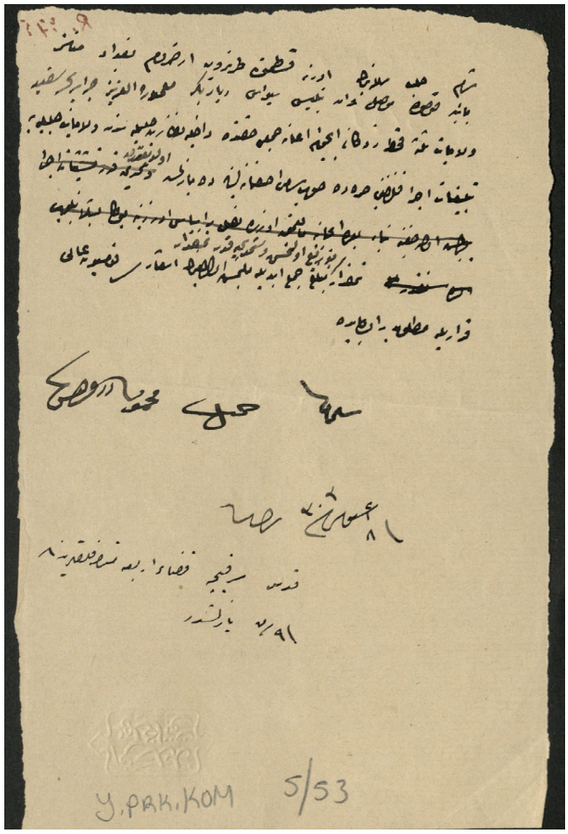

Şam Haleb Selanik Edirne Kastamonu Trabzon Erzurum Bağdad Manastır Yanya Kosova Musul Van Bitlis Sivas Diyarbekir Mamuretülaziz Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyât-ı Selase kaht-zedegânı içün iane cem'i hakkında Fî 8 Ağustos sene 303/20 August 1887 tarihli bir belge

Kafkasya ile Toros ve Zagros Dağ silsileleri arasına uzanmış "sarih bir ekolojik alan" (*a specific ecological threshold*) olarak tanımlamaktayım.[5] Bu coğrafi alanın kendine has ekolojik kimliğinin parçalarına baktığımızda ise çok çeşitli bir tablo ile karşı karşıya kalıyoruz. Öncelikli olarak çoğunluğu doğu-batı eksenli uzanan küçük sıradağlar ve bunların arasında boylu boyunca uzanan yüksek yaylalar, tektonik dağlar ve eteklerindeki verimli ovalar ve diğer alçak ovalar ve bunları besleyen irili ufaklı yüzlerce akarsu ve bu nehirler sisteminin meydana getirdiği Fırat ve Dicle havzası ve nihayetinde kuzey Mezopotamya ovası. Bölgenin kuzey kesimleri ile güney kesinleri arasındaki muazzam yükselti farkı sıcaklık ve yağış düzenini etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda bölgenin bitki örtüsünü (*flora*) ve faunasını da belirliyor.

Bu "sarih ekolojik alanın" sınırlarını belirleyen ana aktörler ise yaylak ve kışlaklar arasında gidip gelen konar-göçer aşiretler ve onlarla birlikte hareket eden milyonlarca sürü hayvanıdır. Bir başka deyişle, bu çalışmadaki Osmanlı Kürdistan'ının sınırları ile on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetici sınıfının zahirî bir biçimde meydana getirdiği idari birimin (1847-1867) fiziksel sınırları örtüşmemektedir.[6] Dahası bu tanımlama literatürdeki mevcut okuma biçimlerinden (bunların büyük bir bölümü etnik, dini ve milliyetçi sâiklerle tahayyül edilmiş kurgulardı) ayrılmaktadır. Böylesine bir yeniden okumanın ve tanımlamanın geç dönem Osmanlı Kürdistan'ının sosyal, ekonomik, politik ve çevresel dinamiklerini anlamamız açısından hayati olduğu kanısındayım. Böylesine bir perspektif bize başka aktörlerin ve faktörlerin buradaki yaşamı nasıl etkilediğini ve belki de yeniden biçimlendirdiğini görmemize yardımcı olacaktır. Bu bağlamda bu çalışma tarihi şimdiye değin daha çok geleneksel devletçi-politik kronoloji ya da etnik milliyetçi perspektiflere hapsedilmiş tarihsel bir coğrafyanın geç Osmanlı dönemini alternatif bir yaklaşımla irdelemektedir.[7]

Yukarda betimlediğimiz ekolojik çeşitlilik farklı kültürleri ve yaşam biçimlerini de olanaklı kıldı. Araplar, Ermeniler, Ezidiler, Keldaniler, Kürtler, Nasturîler, Rumlar, Süryaniler, Türkler ve Yahudiler bu çok kültürlü, çok dinli ve dilli bölgenin demografik yapısını meydana getiren asli unsurlardı. Bu demografik çeşitliliğin el birliğiyle inşa ettiği ekonomik ve toplumsal sistemler bütünü de bir o kadar farklıydı. Şehir ve kasabalarda zanaat ve ticaretle iştigal olan ve şehirli olarak tanımlayabileceğimiz erkekler, kadınlar ve çocuklar, kırsalda tarımla uğraşan köylüler, yaylak ve kışlakları arasında gidip gelen yarı-göçebeler —ki bunların bir kısmı yılın belli dönemlerinde hane ve süknâlarında ikamet etmekteydi — ve bu gibi haneleri olmayıp tamamen göçebe olanlar. Bu üç ekonomik ve aynı zamanda toplumsal grubun meydana getirdiği birbirine bağımlı toplumsal ve ekonomik sistem tarihsel olarak Kürdistan'ı imparatorluğun doğu hududundaki ekmek teknesi (*bread busket*) pozisyonuna sokmuştu. Bu tekne, imparatorluğun doğudaki ordusunu beslemekle kalmıyor, aynı zamanda merkezi hazineye de önemli katkılar sağlıyordu. Bütün bunların yanı sıra bu bölge on dokuzuncu yüzyılın ortalarında faaliyete geçen Süveyş Kanalı'nın (1869) açılışına değin, Hint Okyanusu Dünyası (*Indian Ocean World*) üzerinden gelen ticaretin Doğu Akdeniz'e ve imparatorluğun batı kesimlerine ulaşmasındaki en önemli güzergâhlardan biriydi. Bu geçiş ve yeniden dağıtım sisteminin en mühim duraklarından biri Diyarbekir idi. Şehir bu anlamda Faruk Tabak'ın deyimiyle *depot* (antrepo) ya da karasal bir liman konumundaydı.[8] Bu karasal limanın gemileri ise Arap ve Kürt aşiretlerinin kontrolündeki yüzbinlerce deve, katır ve diğer binek hayvanları idi.

Yukarıda vurguladığımız üzere Osmanlı Kürdistanı coğrafik olarak Doğu Akdeniz dünyası ile Hint Okyanusu dünyası arasında yer alan bugünkü Türkiye, Suriye ve Irak'ın birleşme noktasında yer almaktadır. Bu geçişken coğrafi konumu, Kürdistan'ı sadece sosyo-ekonomik olarak değil, ekolojik olarak da birbiriyle bağlantılı olan bu iki coğrafyanın önemli bir parçası yapmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Kürdistanı'nın çevresel tarihini çalışırken bu bölgeyi çevreleyen Akdeniz ve Hint Okyanusu dünyalarının kendilerine has ekolojik karakterlerini ve bunların diğer coğrafyalar üzerindeki irili ufaklı bütün etkilerini hesaba katmak zorundayız. Bir başka deyişle, bölgesel olan olaylar silsilesini anlamak için küresel ölçekteki esas itici güçleri ve etki kapasitelerini anlamak ve bunlar arasındaki olası ilişkiler zincirini bilmek gerekir. Bu

durum bir yandan çevre tarihçisinin işini kolaylaştırırken, öte taraftan iş yükünü artırmakta ve tarihçiyi yeni sularda yüzmeye zorlamaktadır. Netice itibarıyla, çevresel tarihi yazarken tarihçinin bölgesel faktörleri ve aktörleri yadsımaması gerektiğini, bölgesel bazlı olayları tam olarak anlaması için küresel ölçekte yaşanan olaylar zincirini ve bunların yereldeki yansımalarını bilmek zorunda olduğunu belirtmek istiyorum. Bu anlamda Kürdistan'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan ve yüzyılın son çeyreğinde sıklaşan benzeri görülmemiş kuraklık ve soğukları inceleyerek bunların neden yerel bazda yaşanan tekil hava olaylarından ziyade küresel ölçekte yaşanan iklim kriziyle bağlantılı olduklarını ve bu iklimsel değişimin ana parametrelerini ve itici güçlerini gözler önüne sermeye çalışacağım.

1880 kıtlığı sırasında Bitlis'teki durumu tasvir eden bir gravür
"The Late Miss Neilson." *Illustrated London News* [London, England] 28 Ağustos 1880: 212+.

Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın arşiv belgelerine dayandırarak yaptığım tarihsel araştırma, çoğunluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında olmak üzere Osmanlı Kürdistan'ında aşırı kuraklık ve soğukluk olaylarının meydana geldiğini gösteriyor.[9] Elimizdeki verilere göre bu kuraklık olaylarının ilki 1844 ile 1846 yılları arasında gerçekleşti. Bu dönemde gerçekleşen kuraklık sadece imparatorluğun doğu vilayetlerinde değil aynı zamanda Konya ve Ankara gibi Orta Anadolu vilayetleri ile Bursa ve Aydın gibi batı bölgelerinde de görüldü. Kuraklık yalnızca imparatorluğun ziraat ve hayvancılığa dayalı ekonomisine zarar vermekle kalmadı, aynı zamanda binlerce köylünün topraklarını terk-i evtan etmelerine sebebiyet verdi. 1846 tarihli Osmanlı nüfus defterindeki verilere göre, Kürdistan'ın bazı bölgelerinde bilhassa Diyarbekir vilayetinin güney kesimlerindeki kazalara bağlı köylerde, terk edilmiş köylerin sayısı terkedilmemiş olanların sayısından fazlaydı.[10] Özellikle ağaç halkalarına (*Dendrochronology*) dayalı bilimsel çalışmalar, arşiv belgelerindeki tablonun gerçek hayatta neye tekabül ettiğini net verilerle bize sunmaktadır.[11] İklim bilimcilerin yaptığı çalışmalara göre 1845-1846 kuraklığı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında meydana gelen en önemli kuraklık vakasıydı. Üstelik bu, sadece Anadolu yarımadasında yaşanan ekstrem bir kuraklık da değildi. Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya oradan Güney ve Güneydoğu Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmuştu.[12] Boyutları farklı olsa da 1844-1846 kuraklığı İran, Hindistan ve Çin'de tarımsal üretimde ciddi düşüşlere ve hayvan telefatına neden oldu. Tarımsal üretimdeki düşüş gıda fiyatlarının artmasına ve yer yer kıtlığın görülmesine yol açtı. Üretimdeki bu dar boğazın toplumsal karşılığı ise kırdan kente ve bölgeler arası artan göç dalgaları oldu. Tarihsel ve iklim-bilim çalışmaları bu dönemde yaşanan ekstrem kuraklığın Küçük Buzul Çağı'nın son demlerinde meydana gelen iklimsel dalgalanmalarla ilişkili olduğunu ifade ediyor.

Osmanlı Kürdistanı'nı kasıp kavuran ikinci dalga ekstrem kuraklıklar, yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başladı. Öncelikli olarak bu dönem görülen olayların karakteristik olarak ilk dalga kuraklıktan üç noktada ayrılıyor olmasının altını çizmek gerekir: olayların yoğunluk oranları, cinsleri ve görülme sıklığı.[13] Dikkatli bakacak olursak, bu olayların ilkinin 1879 yılının normal koşullarda bol yağışlı olması beklenen kış aylarında yaşandığını görebiliriz. Yağmurlu bahar aylarına gelindiğinde kuraklığın şiddeti artmakla kalmamış, etkileri bölgenin özellikle orta kesiminde yer alan büyük Diyarbekir ovasındaki ekili arazide görülmeye başlamıştı. Bir önceki sonbaharda büyük umutlarla ekilen tohumu yeşertecek miktarda ne kar ne de yağmur yağmıştı. Bölgenin birçok yerinde yüzlerce irili ufaklı akarsu kurumuş, Dicle ve Fırat

OSMANLI KÜRDİSTANI'NIN ÇEVRESEL TARİHİNİ ÇALIŞIRKEN BU BÖLGEYİ ÇEVRELEYEN AKDENİZ VE HİNT OKYANUSU DÜNYALARININ KENDİLERİNE HAS EKOLOJİK KARAKTERLERİNİ VE BUNLARIN DİĞER COĞRAFYALAR ÜZERİNDEKİ İRİLİ UFAKLI BÜTÜN ETKİLERİNİ HESABA KATMAK ZORUNDAYIZ.

nehirlerinin debilerinde inanılmaz miktarlarda düşüşler kaydedilmişti. Hasat mevsimine gelindiğinde bölgedeki kuraklığın boyutu daha da netleşmişti. Birçok üretici ektiği tohumun meblâğı kadar bile hasat elde edememişti. Sonbaharın gelmesiyle birlikte gıda fiyatları inanılmaz miktarlarda artmış, kıtlık bölgenin her yerinde hissedilir olmuştu. Artan gıda fiyatları beraberinde ekmek isyanlarını getirmiş ve buna benzer olaylar Diyarbekir ve Malatya gibi önemli şehir merkezlerinde boy göstermeye başlamıştı.[14] Bu kuraklığı yoğun başka bir kuraklık takip etmiş ve bu durum bölgedeki krizi daha da derinleştirmişti. 1880 yılında görülmeye başlanan benzeri görülmemiş soğuklar Kürdistan'daki hayatı felç etmiş, olağan koşullarda ve zamanlarda milyonlarca sürü hayvanını besleyen Kuzey Mezopotamya ovasının güney kesimleri günlerce karla kaplı kalmıştı. 1879 ile 1881 arasında yaşanan bu ekstrem olaylar kesafet, cins ve tesir açısından 1844-46 kuraklığından çok daha güçlüydü.

Coğrafi olarak her ne kadar 1879 kuraklığı kadar yayılmış olmasa da 1887-89 kuraklığı 1880'lerde ârız olan bir diğer önemli çevresel kriz idi. Osmanlı Kürdistan'ının özellikle güney bölgelerinde etkili olan bu kuraklık sadece tarımsal üretimin düşmesine neden olmamış, aynı zamanda hayvancılıktan elde edilen ürünlerin miktarında da ciddi düşüşlerin yaşanmasına sebebiyet vermişti.[15] Elimizdeki mevcut arşiv belgeleri bu sektörün çeşitli ihraç kalemlerinde özellikle de yün ve revgan-ı sadede (sade yağ) yüzde yirmi beşlik bir düşüşten bahsetmektedir. Ebetteki bu ciddi düşüş bölgenin kırılgan ekonomisinde dalgalanmalara yol açmış ve yaşanan toplumsal krizin boyutunu

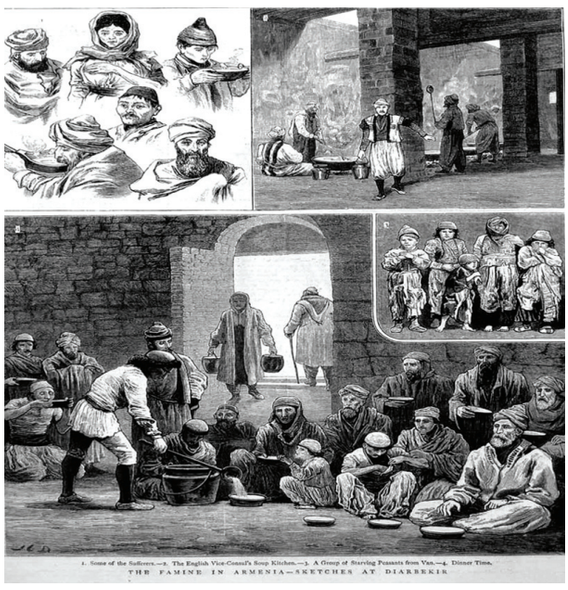

1880 kıtlığı sırasında Londra'da yayımlanan ve Diyarbekir'deki kıtlıkzedelere çorba dağıtımını betimleyen bir tasvir
The Graphic, (London, England), 10 Temmuz 1880

daha da görünür kılmıştı. Ancak bu olay, o dönemde meydana gelen krizlerin son halkası olmamış ve sadece iki yıl sonra, yani 1887-1889 kuraklığının izleri daha kanlı canlı iken, yeni bir kuraklık dalgası bütün bölgeyi kasıp kavurmaya başlamıştı. 1891 ile 1893 yılları arasında görülen bu olay yüzyılın son on yılında yaşanan üçüncü ekstrem kuraklık vakası olarak tarihe geçmişti. Bu kuraklığın yaşandığı senelerde içinde bulundukları meşakkatli şeraiti anlatan köylülerin sesine kulak verdiğimizde tablonun vahameti daha da belirginleşmektedir.

Palulu Hristiyan ve Müslüman köylülerin 10 Haziran 1309 (22 Haziran 1893) tarihinde kaleme aldıkları arzuhalde, sadece kuraklığın birkaç seneden beri sürdüğü dile getirilmiyor, aynı zamanda o yılki tarımsal duruma, artan tahıl fiyatlarına, o zaman zarfına değin kendilerini nasıl sübvanse ettiklerine dair birçok önemli detaylara yer veriliyordu.[16] Kanımca bu arzuhalin en dikkat çekici yanı, Palulların 1879-1880 buhranı sırasında Malatya'da yaşanan ekmek isyanına verdikleri referans ve içinde bulundukları koşulların hâlihazırda 1880'deki Malatya vakasına yol açan durumdan daha feci olduğuna dair vurgularıdır. Bu bağlamda arzuhalin kendisi Osmanlı sosyal tarihi çalışmaları için muazzam bir kaynak niteliğindedir.[17]

Görüldüğü üzere on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde hem kuraklık olaylarının sıklığı hem de etki güçleri artmıştır. 1880'deki yoğun soğuk dalgası ile birlikte düşünüldüğünde Osmanlı Kürdistan'ı on beş yıl gibi kısa bir zaman zarfında dört büyük iklimsel krizi deneyimlemek zorunda kalmıştı. Peki, yüzyılın son çeyreğinde neredeyse her dört-beş yılda bir yaşanan bu ekstrem olaylar neden kaynaklanıyordu? Yukarıda vurguladığımız gibi bunlar sadece yerel ölçekte meydana gelmiş tekil hava olayları mıydı, yoksa küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliğinin birer parçası mıydı? Makalenin son kısmı bu sorulara yönelik kısa bir değerlendirme olacaktır.

Osmanlı Kürdistanı —ki alansal olarak çok büyük bir bölümü bugünkü Türkiye sınırları dahilinde kalmakta— iklimini anlamak için öncelikli olarak Türkiye iklimini ve bunu etkileyen ana aktörleri ve bu geniş coğrafyanın hangi bölgelerini ne ölçüde etkilediğini bilmemiz gerekmektedir. İklim bilimcilerin çalışmalarına göre, Türkiye orta enlem ılıman iklim kuşağında yer almaktadır. Coğrafi konumunun beraberinde getirdiği bu karakteristik özellik, topografyadaki çeşitlilik, yükselti, denize yakınlık/uzaklık ve küresel ölçekli hava kütleleri gibi faktörlerin varlığı bu ılıman iklim koşullarını çok daha değişken bir hale getirmektedir. Burada genel bir Türkiye iklimini anlatmaktan ziyade, bu makalenin amacına uygunluk açısından sadece küresel ölçekli hava kütlerinin Türkiye'nin çeşitli bölgelerine olan etkilerine bakacağız. İklim bilimcilerin

10 Haziran [1]309/22 Haziran 1893

Saderet-i uzmaya

... Mütemekkin bulunduğumuz Palu kazâsında üç seneden beri ârız olan kuraklık beş guruşa satılan bir şinik darı otuz beş guruşa çıkarıldı. Sinîn-i sâbıkaya nisbetle bu sene beşde bir râddesinde ekilen tohum hâsılâtından ümîdimiz kat' olmuş, şimdiye kadar hayvân sâhibleri hayvânıyla, hayvanı olmayanlar arkasıyla yirmi dört otuz altı sâ'at mesâfe-i ba'îdede bulunan Diyarbekir ve Siverek'den zahîre getirip kefâf-ı nefs etmekde iken ona da kimse de tahammül ve tâkat kalmadı. Ahâlînin dûçârı bulunduğu muzâyaka ma'azallâh Malatya vak'a-i serzedesinden artık dereceye gelmişdir. Bu yüzden vatan-ı azîzini bırakmağa ve gözyaşını dökerek dağılmağa mecbûr olanlar beşyüz hâneyi tecâvüz etmişdir. Doğup büyüdüğümüz vatandan ayrılmak hakikaten müşkil ve şu halimizle iskan ve ikametimiz ise müteassir ve gayr-ı mümkün olub ne yapacağımız bilinememiş çoluk çocuklarımız üçer beşer günlerle aç olub nafakalarından ve sene-i atiye içün zer olunacak tohumlukdan dolayı ümid-i necatımız ancak evvelallah şaniyen merahim ve işkak şamiletül-afan-ı cihanbanilerine kalmışdır. Binaenaleyh halen ve istikbalen uğradığımız müşkilatdan halasımız ümidile bilumum ahalimizle hulketen bab-ı ihsan-meab-ı hazret-i tacdarilerine iltica olunmuşdur. Ferman
Ulemâdan Hüseyin
Ulemâdan İbrahim
Ulemâdan Hamdi
Ulemâdan Mehmed
Ulemâdan Süleyman
Ulemâdan Abdurrahman
Papas Kirkor
Papas K(g)arabet
Papas Boğos
Papas Kirkor

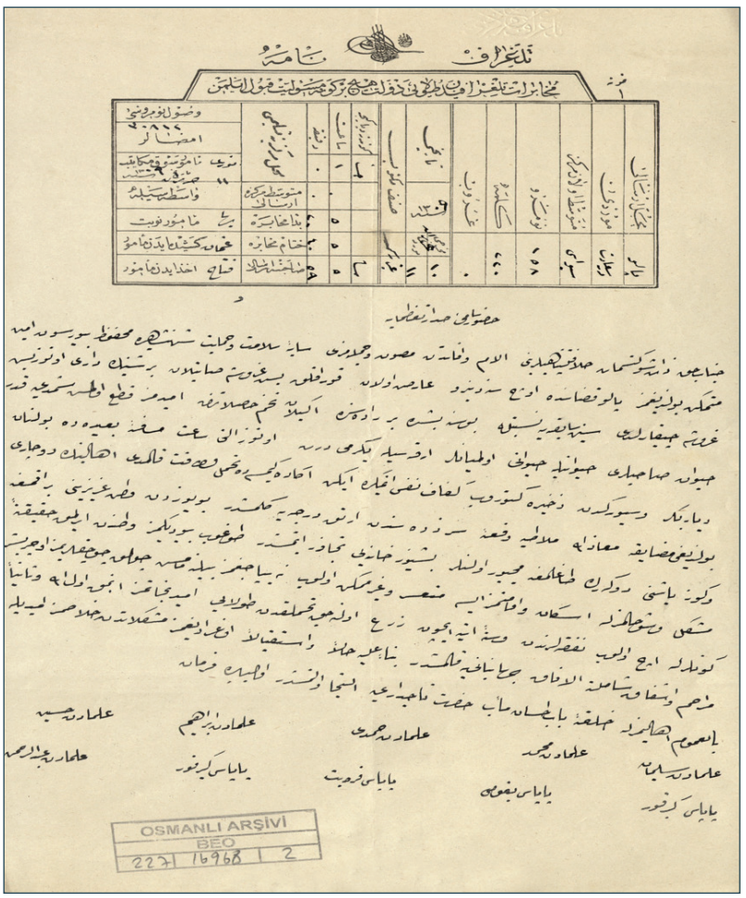
OSMANLI ARŞİVİ
BEO
227 16968 2

çalışmalarına göre, Kuzey Atlantik Salınımı (NAO), El Niño Güney Salınımı (ENSO), Arktik Salınımı (AO), Kuzey Denizi – Hazar Denizi (NCP) ve Asya Musonları, Akdeniz dünyasının sıcaklık ve yağış düzeninin etkileyen küresel ölçekli önemli aktörlerdir. Bu çalışmalara göre özellikle ENSO ve Asya Musonları Osmanlı Asya'sı (*Ottoman Asia*) ile Akdeniz havzasındaki sıcaklık ve yağış değişkenliğinde önemli bir etkiye sahipler. Bu etki bahsi geçen bölgelerin özellikle "güney ve güneydoğu" kesimlerinde çok daha belirgindir.[18] Peki nedir bunlar ve Türkiye iklimini nasıl etkilemektedirler? Kısaca tanımlamak gerekirse ENSO "hava kütlesinin ve okyanus sıcaklığının Hint Okyanusu'na kadar uzanan devasa hareketlerine verilen genel" bir addır.[19] Ekvatoral Pasifik'in doğusunda meydana gelen ENSO, Asya Musonlarının zayıflamasına ve bazen de tamamen akamete uğramalarına sebep olmakta, bu durum ise özellikle Güney ve Güneydoğu Asya ile Kuzey ve Doğu Afrika ve Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde *eş* zamanlı kuraklıkla*rın görülmesine* yol açmaktadır.

Mike Davis'in *ünlü çalışması Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanının İnşası*'na göre on dokuzuncu yüzyıl boyunca ENSO kaynaklı birçok kuraklık vakası meydana geldi. Bu kuraklıkların en önemlileri ise 1844-46, 1876-1878, 1887-1889 ve 1891-1891 olayları idi. Mike Davis'e göre etki alanları ve sebep oldukları yıkımı göz önüne aldığımızda 1876-78 ve 1891-193 kuraklıkları yüzyıl boyunca yaşanan en sert kuraklıklardı. Bu kuraklıklar özellikle Hindistan'daki tarımsal üretimde muazzam düşüşlere yol açmıştı. Üretimdeki düşüş Büyük Britanya İmparatorluğu ve onun Hindistan'daki kolonyal yönetiminin yaşanan gıda krizini yönetme beceriksizliği, daha doğru bir ifadeyle söyleyecek olursak politikasızlığı, sebebiyle büyük *kıtlıkları* beraberinde getirdi. Davis'in bulgularına göre bu durum bir yandan otuz milyondan fazla Hintlinin açlık ve bununla ilintili sebeplerden ötürü hayatını kaybetmesine yol

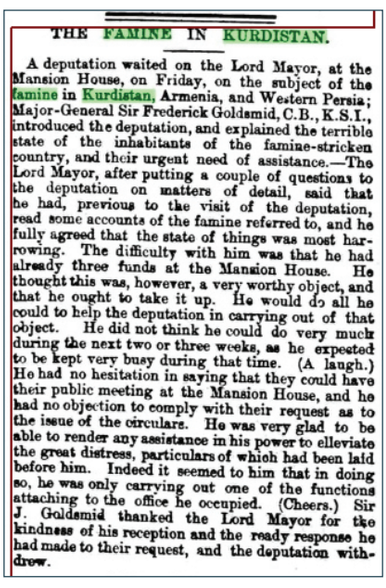

THE FAMINE IN KURDISTAN.

A deputation waited on the Lord Mayor, at the Mansion House, on Friday, on the subject of the famine in Kurdistan, Armenia, and Western Persia; Major-General Sir Frederick Goldsmid, C.B., K.S.I., introduced the deputation, and explained the terrible state of the inhabitants of the famine-stricken country, and their urgent need of assistance.—The Lord Mayor, after putting a couple of questions to the deputation on matters of detail, said that he had, previous to the visit of the deputation, read some accounts of the famine referred to, and he fully agreed that the state of things was most harrowing. The difficulty with him was that he had already three funds at the Mansion House. He thought this was, however, a very worthy object, and that he ought to take it up. He would do all he could to help the deputation in carrying out of that object. He did not think he could do very much during the next two or three weeks, as he expected to be kept very busy during that time. (A laugh.) He had no hesitation in saying that they could have their public meeting at the Mansion House, and he had no objection to comply with their request as to the issue of the circulars. He was very glad to be able to render any assistance in his power to elleviate the great distress, particulars of which had been laid before him. Indeed it seemed to him that in doing so, he was only carrying out one of the functions attaching to the office he occupied. (Cheers.) Sir J. Goldsmid thanked the Lord Mayor for the kindness of his reception and the ready response he had made to their request, and the deputation withdrew.

1880 tarihli bir gazete haberi: THE FAMINE IN KURDISTAN . *The Lancaster Gazette and General Advertiser for Lancashire, Westmorland, and Yorkshire* (Lancaster, England), 17 Mart 1880 Çarşamba; Sayı 5016. *British Library Newspapers*, Part II: 1800-1900

açarken diğer yandan Britanya İmparatorluğu'nun bölgedeki kolonyal gücünü konsolide etmesine yardımcı oldu.

Peki, Osmanlı Kürdistanı'nın iklim tarihi için ENSO üzerine yapılan çalışmalar ne anlam ifade ediyor? Bu sorunun yanıtı elbette başlı başına bir makale konusu olabilir. Buradaki odak noktamızı kaybetmeden ifade etmek gerekir ki, böyle çalışmalar sadece bölgesel ile küresel iklim değişikliğini karşılaştırmayı olanaklı kılmıyor, aynı zamanda yereldeki olayların cinsini ve bu olayda zamanla meydana gelen değişiklikleri anlamaya da yardımcı oluyor. Nitekim çoğunluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen ve Osmanlı Kürdistanı'nı kasıp kavuran kuraklık dalgalarını küresel ENSO olayları ile karşılaştırdığımızda oldukça ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız. Elimizdeki mevcut tarihsel veriler gösteriyor ki, Kürdistan'da meydana gelen aşırı kuraklıklar ile küresel ENSO olayları arasında tesadüf (coincidence) ötesi diyebileceğimiz ciddi paralellikler mevcuttur. Her ne kadar bu paralelliklerin yapısını bütünlüklü bir biçimde anlamak için daha fazla iklim-bilim (çalışmasına ihtiyaç duysak da önümüzdeki tablo hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Kürdistan'ın on dokuzuncu yüzyıl iklim tarihine dair oldukça önemli bir noktaya işaret etmektedir. Buna göre sıklıkla) gerçekleşen kuraklıklar bölgesel (çapta meydana gelen) ekstrem tekil hava olaylarından ziyade küresel ölçekte meydana gelen iklimsel olaylar silsilesinin birer parçasıydılar.[20] Dolayısıyla (küresel) iklim parametrelerini bilmek, bu olaylar zincirinin yapısını, sosyal, ekonomik, demografik ve çevresel etkilerini karşılaştırmalı bir perspektifle anlamamızı olanaklı kılacaktır. (Bölgesel ve küresel) iklim olayları arasındaki böylesine somut bir senkronin varlığı on dokuzuncu yüzyıl Orta Doğu iklim tarihini bütün yönleriyle anlamamız acısından hayati bir önemdedir. Sonuç olarak bölgesel çevre tarihi ile küresel çevre tarihi arasındaki sürekli bir köprünün varlığı, mikro ölçekli Osmanlı çevre tarihi çalışmalarının makro perspektiflerle irdelenmesini olanaklı kılmaya devam edecektir.

ZOZAN PEHLİVAN – MINNESOTA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Richard W. Bulliet'ın 1975'de yayınlanan *The Camel and The Wheel*'ini kütüphanelerin bilim ve teknoloji tarihi raflarında yer alıyor olsa da Ortadoğu çevre tarihi çalışmalarının önemli mihenk taşlarından biri olarak kabul edebiliriz. Devenin evcilleştirilme sureci ile başlayan bu önemli eser Ortadoğu coğrafyasının çevresel ve sosyo-politik koşullarındaki değişim ve dönüşümün tekerleğini kullanımını zamanla nasıl azalttığını ve buna karşılık devenin karasal ve yâri-karasal iklim koşullarına karşı direngenliğinin bu binek hayvanını nasıl bölgenin temel ulaşım aracına dönüştürdüğü ve bunun etrafında şekillenen sosyal, ekonomik, politik, hukuksal ve kamusal hayatın hikayesini gözler önüne sermektedir. Richard W. Bulliet, *The Camel and The Wheel*, New York: Columbia University Press, 1990.

2 William J. Griswold, "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia," in *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, ed. Donald Quataert and Heath W. Lowry (Istanbul: Isis Press, 1993), 37–57.

3 Alan Mikhail, *Under Osman's Tree: The Ottoman Empire, Egypt, and Environmental History* (Chicago: University of Chicago Press, 2017); Alan Mikhail, *The Animal in Ottoman Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2014); Alan Mikhail, ed., *Water on Sand: Environmental Histories of the Middle East and North Africa* (New York: Oxford University Press, 2013); Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, Studies in Environment and History (New York: Cambridge University Press, 2011); Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History* (New York: Cambridge University Press, 2011); Selçuk Dursun, "Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire" (Ph.D., Sabancı University, 2007).

4 Michael Christopher Low, *Imperial Mecca: Ottoman Arabia and the Indian Ocean Hajj* (New York: Columbia University Press, 2020); Jennifer L Derr, *The Lived Nile: Environment, Disease, and Material Colonial Economy in Egypt* (Stanford: Stanford University Press, 2019); Faisal H. Husain, "Changes in the Euphrates River: Ecology and Politics in a Rural Ottoman Periphery, 1687–1702," *Journal of Interdisciplinary History* 47, no. 1 (2016): 1–25; Samuel Dolbee, "The Locust and the Starling: People, Insects, and Disease in the Late Ottoman Jazira and After, 1860-1940" (Ph.D., New York University, 2017); Camille Lyans Cole, "Precarious Empires: A Social and Environmental History of Steam Navigation on the Tigris," *Journal of Social History* 50, no. 1 (2016): 71–101; Zozan Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown': Peasants, Pastoralists, and Climate Crises in Ottoman Diyarbekir, 1840-1890" (Queen's University, 2016); Christopher Gratien, "The Mountains Are Ours Ecology and Settlement in Late Ottoman and Early Republican Cilicia, 1856-1956" (Ph.D., Georgetown University, 2015).

5 Zozan Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan," *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 63, 3 2020.

6 Agm.

7 Bu perspektiflerin dışında olan başlıca çalışmalar için; Yasar Tolga Cora, "Female Labor, Merchant Capital, and Resilient Manufacturing: Rethinking Ottoman Armenian Communities through Labor and Business," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 61, no. 3 (2018): 361–95; Zozan Pehlivan, "Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the End of the 'Little Ice Age', 1800-1850," in *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics*, ed. Ali Sipahi, Yasar Tolga Cora, and Dzovinar Derderian (London: I.B.Tauris, 2016), 223–45; Yaşar Tolga Cora, Dzovinar Derderian, and Ali Sipahi, eds., *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics* (New York: I. B. Tauris, 2016); Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); Ariel Salzmann, *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State* (Leiden: Brill, 2004).

8 Faruk Tabak, "Local Merchants in Peripheral Areas of the Empire: The Fertile Crescent during the Long Nineteenth Century," *Review (Fernand Braudel Center)* 11, no. 2 (1988): 201.

9 Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan"; Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown.'"

10 Pehlivan, "Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the End of the 'Little Ice Age', 1800-1850."

11 Mohsen Arsalani et al., "Tree-Ring Based December–February Precipitation Reconstruction in the Southern Zagros Mountains, Iran," *Dendrochronologia* 49 (2018): 45–56; Mohsen Arsalani, Ghasem Azizi, and Achim Bräuning, "Dendroclimatic Reconstruction of May–June Maximum Temperatures in the Central Zagros Mountains, Western Iran," *International Journal of Climatology* 35, no. 3 (2015): 408–16; Ghasem Azizi et al., "Precipitation Variations in the Central Zagros Mountains (Iran) since A.D. 1840 Based on Oak Tree Rings," *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, no. 386 (2013): 96–103; Ünal Akkemik et al., "Tree-Ring Reconstructions of Precipitation and Streamflow for North-Western Turkey," *International Journal of Climatology* 28, no. 2 (2008): 173–83; Ramzi Touchan et al., "May–June Precipitation Reconstruction of Southwestern Anatolia, Turkey during the Last 900 Years from Tree Rings," *Quaternary Research* 68, no. 2 (2007): 196–202; Ünal Akkemik, Nesibe Dağdeviren, and Aliye Aras, "A Preliminary Reconstruction (A.D. 1635–2000) of Spring Precipitation Using Oak Tree Rings in the Western Black Sea Region of Turkey," *International Journal of Biometeorol*, no. 49 (2005): 297–302; Ramzi Touchan et al., "Reconstructions of Spring/Summer Precipitation for the Eastern Mediterranean from Tree-Ring Widths and Its Connection to Large-Scale Atmospheric Circulation," *Climate Dynamics* 25, no. 1 (2005): 75–98; Ramzi Touchan et al., "Preliminary Reconstructions of Spring Precipitation in Southwestern Turkey from Tree-Ring Width," *International Journal of Climatology* 23, no. 2 (2003): 157–71.\\uc0\\u8221{} {\\i{} International Journal of Biometeorol}, no. 49 (2005

12 Lillian M. Li, *Fighting Famine in North China: State, Market, and Environmental Decline, 1690s-1990s* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2007); Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (London: Verso, 2002); Pehlivan, "Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the End of the 'Little Ice Age', 1800-1850."

13 Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan."

14 Özge Ertem, "Eating the Last Seed: Famine, Empire, Survival and Order in Ottoman Anatolia in the Late 19th Century" (Ph.D., European University Institute, 2012); Özge Ertem, "Önce Ekmekler Bozuldu: 1880 Diyarbakır Ekmek İsyanı," *Toplumsal Tarih*, no. 194 (February 2010): 74–79."genre": "Ph.D.", "source": "cadmus.eui.eu", "event-place": "Florence", "abstract": "This dissertation explores the social and cultural history of two Anatolian famines in the late-Ottoman Empire, situating them in the economic and political environment of the 1870s. It focuses on the central Anatolian famine of 1873/75 and the eastern Anatolian famine of 1879/81. It investigates how and why these disasters emerged, and how the local, imperial and foreign actors in Ottoman lands experienced and perceived them. It argues that particular socio-economic and political environments transformed droughts and natural events into severe disasters. It is at the crossroads of social, cultural and environmental history, but focuses more on relationships between people than relations between people and nature. Thus, despite the fact that it draws on environmental historical sources and findings in several instances, it mainly contributes to the social and cultural history and narratives of Ottoman Anatolia. It asks the following questions: 1

15 Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown.'"

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 227/16968, 10 Haziran 1309/22 Haziran 1893.

17 Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown.'"

18 Sinan Şahin et al., "Large Scale Moisture Flux Characteristics of the Mediterranean Basin and Their Relationships with Drier and Wetter Climate Conditions," *Climate Dynamics* 45, no. 11–12 (2015): 3382.\\uc0\\u8221{} {\\i{}Climate Dynamics} 45, no. 11\\uc0\\u8211{}12 (2015

19 Mike Davis, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Niño Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanının İnşası*, trans. Umut Haskan (Istanbul: Yordam Kitap, 2012), 27.

20 Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan."